

İsa HƏBİBBƏYLİ - 75

ƏDƏBİYYAT ÇIRAĞI

Giriş. İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli 1949-cu il oktyabrın 16-da Naxçıvan Muxtar Respublikası Şərur rayonunun Danyeri kəndində anadan olmuşdur. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutu Naxçıvan filialının Dil-ədəbiyyat fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar Elm xadimidir. «Şöhrət», «Şərəf» və Vətənə xidmət ordenləri ilə təltif edilmişdir. Yusif Məmmədəliyev mükafatı laureatıdır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının, Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının həqiqi üzvü, Amerika Bioqrafiya İnstitutunun akademiki, Atatürk Kültür, Dil və Tarix Qurumunun müxbir üzvüdür, Ankara Universitetinin fəxri dostu adına layiq görülmüşdür. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və Jurnalistlər İttifaqının üzvüdür. Müxtəlif dillərdə çap olunmuş 80-ə yaxın monoqrafiyanın, broşürün, dərslərin, metodik vəsaitin və tərtib kitabının, 700-dən çox elmi məqalənin müəllifidir.

1971-ci ildən Şərur rayonunda kənd orta məktəbində müəllim işləmişdir. 1975-ci ildən Naxçıvan Dövlət Universitetində müəllim, dosent, elmi işlər üzrə prorektor vəzifələrində çalışmışdır.

1996-cı ildən 2013-cü ilə qədər işə Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru vəzifələrində çalışmışdır. 2013-cü ilin aprel ayından Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, I vitse-prezidenti, hal-hazırda prezidentidir. Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvüdür.

Birinci və ikinci çağırış Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin deputatı, üçüncü, dördüncü, beşinci və altıncı çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı seçilmişdir.

Milli Məclisin Elm və təhsil komitəsinin üzvüdür. Belçika, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Pakistan, Ukrayna, Yaponiya parlamentləri ilə əlaqələr üzrə işçi qruplarının üzvü olub.

İ.Həbibbəyli "AR Milli Məclisinin 100 illiyi", "AXC-nin 100 illiyi", "BDU-nun 100 illiyi", "Mahmud Kaşğari", TÜRKSOY-un "Molla Pənah Vaqif", "Qazaxıstan Respublikasının müstəqilliyinin 25 illiyi", Qazaxıstan Milli Universitetinin "Əl Fərabî", Beynəlxalq Türk Akademiyasının qızıl və gümüş, Təbriz Universitetinin "M.Şəhriyar" medallarına layiq görülmüşdür. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Resul Rza mükafatı, Oksford Universitetinin "Elmdə ad" mükafatı və Beynəlxalq "Sokrat mükafatı" laureatıdır. Türkiyə Dil Qurumunun "Türk dünyasına xidmət" diplomu, Rusiya Elmlər Akademiyasının «Derjavin» mükafatı, həmçinin Naxçıvan MR Ali məclisinin, AMEA-nın, Təhsil Nazirliyinin fəxri fərmanları ilə təltif edilmişdir.

İsa Həbibbəyli Naxçıvan mahalının Şərur elində dünyaya göz açmışdır. Hamı bildiyi kimi, Naxçıvan Azərbaycanın ən dilbər guşələrindən biridir. Bəlkə də Naxçıvanın, eyni zamanda Şərurun əsrarəngiz gözəlliyi orda doğulub boya-baş çatan insanların kamil bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına səbəb olmuşdur. Elm-sənət, ədəbiyyat həvəskarları bunu da çox yaxşı bilirlər ki, Naxçıvan mahalından çox sayda elm-sənət adamları, ədəbiyyat, incəsənət, mədəniyyət xadimləri, siyasi xadimlər çıxmışdır. Təbii ki, bunları saymaq üçün minlərlə kitab bağlansa ye-

nə azlıq edər. Bunu da hamı bilir ki, Naxçıvan qədimdən qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə malik bir torpaqdır və sadəcə ordakı memarlıq abidələrinə, ziyarətçılara nəzər yetirmək, Naxçıvanın tarixinə ekskursiya etmək, Naxçıvana məxsus olan əlyazmalarla maraqlanmaq Naxçıvanı heyrətamiz və möcüzəvi bir şəkildə zənginliyini açıq-aydın sübut edər. İsa müəllim Naxçıvanın elmi-ədəbi mühitinin yetir-məsidir.

İsa Həbibbəyli özünün "Ədəbi yüksəliş" kitabında Naxçıvan haqqında fikirlərini bu şəkildə ifadə edir: "Tarixi insanlığın ən uzaq dövrləri və böyük hadisələrlə bağlı olan, müxtəlif Şərur xalqlarının rəvayətlərində-dərin iz buraxan Naxçıvan Azərbaycanın qədim şəhərlərindən biri olmaqla yanaşı, həm də ilk mədəniyyət mərkəzlərindədir. Burada zamana müvafiq maarifçi ideyalar geniş inkişaf tapmış, qiymətli ədəbiyyat, memarlıq, musiqi əsərləri yaradılmış, elmin müxtəlif sahələri təşəkkül etmişdir".

İsa müəllim ədəbiyyatşünas alimdir. Azərbaycan ədəbiyyatı onun həyatının mənasıdır desək, yəqin ki, yanılmırıq. Çünki o bütün həyatını ədəbiyyata bağlamışdır. Gecələrini gündüzlərinə, gündüzlərini gecələrinə qatıb Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı xəzinəsinə misilsiz tövhələr, cəvahirlər bəxş etmişdir. Odur ki, İsa müəllim Azərbaycan ədəbiyyatını çox gözəl bir şəkildə xarakterizə edir:

"Azərbaycan ədəbiyyatı - uzun bir dövr ərzində Azərbaycan xalqının bədii dühasının yaratdığı çox-xəsrlik və zəngin ədəbiyyatdır. Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri, adət-ənənəsi, mənəviyyatı, mübarizəsi və idealları bu ədəbiyyatın ana xəttini, əsas qayəsini təşkil edir. Bu - böyük ənənələri olan, Azərbaycan xalqının milli varlığını əks etdirən və onu dünyaya təqdim edən ədəbiyyatdır. Bu, Azərbaycan xalqının milli özünəməxsusluğunun ədəbi kimliyidir. Bu, ümummilli idealları ərsəyə-sərəşə yığan və inkişaf etdirən böyük ədəbiyyatdır. Bu, azərbaycançılıq idealinin ədəbi manifestidir!" (1,s.3)

Rəhmətlik Bəkir müəllim İsa Həbibbəylinin Mirzə Cəlil yaradıcılığına olan intehəsiz sevgisinin, hüsnü-rəğbətini və ədibin yaradıcılığının tam külliyyatı əks etdirən ilk dəfə "Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı" seriyasından dörd sanballı cilddə kütləvi tirajla nəşr edilmiş oxuculara çatdırılmasında müstəsna xidmətləri olduğunu da xüsusilə qeyd edir:

"İ.Həbibbəylinin tədqiqatları öz ardicillikləri, miqyası, mükəmməlliyi baxımından cəlisünəşli-mizin tarixində mühüm yer tutur və sözü gedən cildlərin işıq üzü görməsi alimin bu sahədə apardığı tədqiqatların fərəh doğuran qiymətli nəticəsidir. Bu nəşr, onun tərtib prinsipləri, yüksək səviyyədə yazılmış "Ustad Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə" müqəddəməsi, səriştəli izah və qeydləri də bir daha sübut edir ki, indi böyük sənətkarın çoxsahəli, çoxproblemlili irsində İ.Həbibbəylinin öz tədqiqat işini salmadığı bir məqam qalmamışdır. Bu yerdə bir el məsəli yadıma düşdü: "Çörəyi ver çörəkçiyə, birini də üstəlik". Külliyyatın hazırlanması da buraya daxil olmaqla İsa müəllimin yaradıcılığı bu gün cəlisünəşli-mizimizin mötəbər örnəklərindən biri, bəzi göstəricilərinə görə birincisidir. Onun altmışdan artıq kitabının (monoqrafiya, dərslik, məqalələr toplusu, tərtib və s.) çox sanballı bir hissəsi məhz Mirzə Cəlil, ədibin əsərlərinin taleyinə, təhlilinə, təbliğinə həsr edilmişdir. Yazıcının yaradıcılığı ətrafında bundan sonra aparılan tədqiqatlarda, ali və orta məktəblər üçün yazılacaq yeni ədəbiyyat dərsliklərində, nəhayət Mirzə Cəlil irsinin nəşri məsələlərində bu örnək çox kara gələcəkdir. Heç də təsadüfi deyil ki, AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu hazırlamaqda olduğu çoxcildlik "Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi" üçün "Cəlil Məmmədquluzadə" portret-çerçəkini yazmağa İ.Həbibbəyliyə sifariş vermişdir." (3,s.72)

İsa müəllimin elmi axtarışlarına bələd olanlar çox yaxşı bilirlər ki, o, yaradıcılığının bir qolunu "Azərbaycan ədəbiyyatının bayrağı" adlandırdığı Cəlil Məmmədquluzadəyə həsr etmiş, zaman-zaman ədibin həm ədəbi fəaliyyəti, həm də mətbuat sahəsində gördüyü işlər barədə orijinal tədqiqatlar mey-

dana götürmüşdür. Bakı-2004 "Öndər nəşriyyat"ında Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərinin tam külliyyatı ilk dəfə "Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı" seriyasından dörd sanballı cildlərdə kütləvi tirajla oxuculara hədiyyə edilmişdir. Cildlərin tərtib edənə və izahların müəllifi akademik İsa Həbibbəylidir.

Mərhum akademikimiz Bəkir Nəbiyev bu olduqca məsuliyyətli və çətin işə rəğmən İsa müəllim haqqında yazır:

"Böyük elmi səriştə və ciddi məsuliyyət tələb edən bu işə girişməzdən əvvəl İ.Həbibbəyli də uzun müddətli hazırlıq yolu keçmiş, alim kimi püxtələşmişdir. Hələ keçən əsrin 60-cı illərinin sonlarında o, ali məktəb tələbəsi ikən elmi-tədqiqat işinə xüsusi maraq göstərmiş, bu sahədə fərqləndiyi üçün Pedaqoji İnstitutun tələbə elmi cəmiyyətinin sadri seçilmiş, Azərbaycanda və xaricdə keçirilən tədbirlərdə maraqlı məruzələrlə çıxış etmişdir." (3,s.71)

Bəkir Nəbiyevin 2006-cı ildə İsa müəllimə verdiyi layiqli qiymət zaman keçdikcə özünü daha yüksək göstəricilərlə sübuta yetirdi. İsa müəllim yorulmadan çalışdı, səsi-sorağı uzaq ölkələrdən gəldi, bir çox dövlətin Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü seçildi, ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən "Şərəf", "Şöhrət", "Birinci dərəcəli vətənə xidmətə görə" ordenlərlə təltif edildi, lakin qələmi yerə qoymadı, arxivlərdə araşdırmalar aparmaqdan doymadı, gecə-gündüz çalışdı, çalışdı, "Molla Nəsrəddin"ə olan intehəsiz sevgisi isə tükenmədi və nəhayət 2020-ci ildə "Molla Nəsrəddin ensiklopediyası" kimi olduqca vacib, dəyərli və nəhəng bir salnamə yaratmağa müvəffəq oldu. Baş redaktoru olduğu ensiklopediyanın tərtib edənə və çapa hazırlayanı filologiya elmləri doktoru, professor Vüqar Əhməd, məsul redaktor filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Gülbəniz Babayeva, koordinator filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Mehman Həsənlidir. Ensiklopediyaya tək "Molla Nəsrəddin"lə bağlı məqalələrin, feyletonların məcmusu kimi yaxud "Molla Nəsrəddin" məcmuəsində iştirak edən "mollanəsrəddinçilər" in deyil, həm o dövrdə yaşayıb yaratmış, həm sonrakı dövrlərdə ədəbi və publisistik fəaliyyət göstərmiş bir sıra sənətkarların həyatı və yaradıcılığı haqqında ətraflı məlumat verən nəhəng salnamədir.

İsa Həbibbəyli Dövlətimizin "Molla Nəsrəddin"ə qayğısını xüsusi qeyd edərək yazır:

"Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin "Molla Nəsrəddin" və mollanəsrəddinçilərlə bağlı həyata keçirdiyi siyasi kurs bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Möhtərəm Prezidentimizin Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 140 illiyi ilə əlaqədar 6 fevral 2009-cu ildə imzaladığı sərəncamda deyilir: "Cəlil Məmmədquluzadənin təşəbbüsü, redaktorluğu və nəşirliyi ilə çap olunan "Molla Nəsrəddin" jurnalı ölkənin ədəbi-publisistik həyatında müstəsna rol oynamış, milli məfkurənin formalaşmasına öz layiqli tövhesini vermişdir. Klassik Azərbaycan və dünya ədəbi fikri ənənələrindən bəhrələnən sənətkarın milli oyanışa səsləyən yaradıcılığı həm Qafqaz xalqlarının, həm də bir sıra Şərur ölkələrinin ədəbiyyatına böyük təsir göstərmişdir." (4,s.12)

Bəkir Nəbiyev yuxarıda qeyd etdiyi kimi İsa Həbibbəylinin dəsti-xəttinə xüsusi diqqət yetirir, zaman-zaman öz məqalələrində onun yaradıcılığından bəhs edirdi:

"Bu günlərdə aldığım "Mollanəsrəddinçi kariatürə ustası" adlı nəfis kitabı oxudum. Onun müəllifi AMEA-nın müxbir üzvü İsa Həbibbəyli keçən əsrin son onilliklərində yetişmiş Azərbaycan ədəbiyyatşünasları nəslinin ən fəal və məhsuldar nümayəndələrindən biridir. Bir alim kimi də o, XX əsrin ən böyük ədəbi simaları C.Məmmədquluzadə, H.-Cavid, M.Sidqi, M.Hadi, A.Səhhet və A.Şaiqin zəngin ədəbi irsini tədqiq edir, vaxtaşırı nəşr etdirdiyi kitab və məqalələrində bu görkəmli bədii söz bəhədlərinin parlaq sənət dünyasının mühüm elmi problemləri haqqında öz fərdi qənaətlərini meydana qoyur." (3,s.285)

(Davamı 3-cü səhifədə)

(Əvvəlki 2-ci səhifədə)

XX əsrin sonunda, XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı öz milli, ümumsərq və qərb dəyərləri əsasında inkişaf edərək müasir dünya ədəbiyyatının qabaqcıl milli hadisələrindən birinə çevrilmişdir; Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi varlığı ilə mövcudluğu məhz bu əsrdə bütün zənginliyi, bütün tarixi və ərazi hüduqları ilə meydana çıxmış, özünü təsdiq edə bilmişdir.

Bələ bir cəhət də çox mühimdir ki, bu dövrün ədəbiyyatı xalqın milli özünüdərkə və müstəqilliyi uğrunda mübarizənin ədəbiyyatıdır.

İsa Həbibbəyli Azərbaycan öz müstəqilliyinə qovuşandan sonra Azərbaycan ədəbiyyatında "sovetlərdən müstəqilliyə" aspektindən dəqiq-dürüst təhlillər apararaq azərbaycançılıq konsepsiyası və dövrleşmə kontekstində Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin inkişaf mərhələlərini təhlil etmiş, hər mərhələnin Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafındakı rolunu xarakterizə edərək, aydın bir şəkildə oxuculara təqdim etmişdir.

Məsələn, İsa müəllim M.F.Axundzadənin Azərbaycan ədəbiyyatında, eyni zamanda Azərbaycan xalqının maariflənməsində nə qədər mühüm bir rol oynadığını sadə, qısa, konkret cümlələrlə, fəqət zəngin bir şəkildə ifadə edir:

"M.F.Axundzadənin ədəbiyyata gətirdiyi Yusif Sərrac obrazı xalqın hakimiyyətdə təmsil olunması zərurətinin ilk parolu idi. "Kamalüddövlə məktubları" (1863) traktatında isə despotizm və monarxiya üsulidarəsinin kəskin şəkildə tənqid edilərək respublika tipli dövlət quruluşunun təbliğ olunması dövrün maarifçi mühitində ildırım kimi çaxmışdır. Böyük ədibin ictimai-siyasi baxışları və bədii yaradıcılıq istiqaməti dövrünün Avropa və Rusiyadakı bir çox mütəfəkkirlərini də ideya cəhətdən qabaqlamışdır. Onun despotizm əleyhinə və "zölmü aradan qaldırmaq" yolları haqqında fikirləri, "despot zölmünün təsiri və iltəmə

dövrleşdirilməsi, həmin dövrlərdə yazıb-yaradan ədəbi şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılığının zaman, dövr kontekstində öyrənilməsi olduqca mühüm işdir. Lakin bu prosesdə müəyyən çətinliklər meydana çıxır. Ən əsası da budur ki, dəqiq dövrleşdirmə aparmaq mümkün olmur. Hər cür dövrleşdirmə nisbi xarakter daşıyır. Lakin bütün çətinliklərə baxmayaraq, İsa Həbibbəyli dövrleşdirmə milli ədəbiyyatın qanunauyğunluqlarına uyğun aparmış, yalnız ədəbi-tarixi faktlardan çıxış etmişdir. Buradakı dövrleşdirmə Azərbaycanın gerçək ədəbiyyatının prinsiplərinə tamamilə uyğun aparılmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin dövrleşdirilməsinin müasir konsepsiyası üçün müəyyən edilmiş meyarlara ədəbiyyatımızın çoxxəsrlik tarixində baş vermiş ictimai-mədəni və ədəbi-tarixi proseslərin reallıqlarını, inkişaf yolunun özünəməxsusluqlarını obyektiv şəkildə özündə əks etdirməyə imkan yaradır. Ədəbi-tarixi proseslərin reallıqları dedikdə ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərində Azərbaycan ədəbiyyatının daxili təkamülündən doğan sənət idealı ilə xalqın müxtəlif dövrlərdəki ümummilli ideal

ƏDƏBİYYAT ÇİRAĞI

fanatizminin zoru"na dair mülahizələri (M.F.Axundzadə. "Əsərləri 3 cildə II cild Bakı-"Şərq-Qərb" 2013 səh 9), habelə xalqın zölmə qatlaşmayıb, öz idrakının təsdiqi ilə zölmü dərk etməsi üçün "yekcəhətlik və yekdillik" göstərmək haqqındakı qənaətləri (yenə orda səh 24) XIX əsr siyasi maarifçiliyinin ən mühüm çağırışları kimi səslənir."(S.5.235)

Azərbaycan ədəbiyyatının çoxxəsrlik tarixinin dövrleşdirilməsi üçün zəruri olan bu prinsiplər müəyyən olunarkən ölkə ədəbi-ictimai fikrinin reallıqları və dünya elmi-nəzəri təlimlərinin təcrübəsi yaradıcı şəkildə öyrənilərək nəzərə alınmışdır. Adı çəkilən prinsiplərdən hər biri Azərbaycan ədəbiyyatı və ictimai fikrinin əsas istiqamətverici faktorları, azərbaycançılıq isə baş meyarıdır.

İsa Həbibbəyli azərbaycançılıq konsepsiyası və dövrleşmə təsnifatını zamanla əlaqələndirir və zamanı ədəbiyyatın bütün inkişaf mərhələlərində əsas hərəkətverici qüvvə olduğuna fəlsəfi baxışları ilə aydınlıq gətirir. Artıq hamıya bellidir ki, Zaman nisbi anlayışdır, yəni zaman kimin üçün ucuc-bucağı görünməyən yaradıcılıq üföqləri yaradır, kimlər üçünsə daralıb məcrasına sığmaz. Təbii ki, İsa müəllim Zamanın ədəbiyyata təsirini təhlil edərək, Zamandan səmərəli istifadə edən sənətkarları nəzərdə tutur. Çünki İsa müəllimin yorulmadan apardığı təhlillərə və tədqiqlərə nəzər yetirərkən onun elmi yaradıcılığının əsas qayesini təşkil edən sənətkarların məhz Zamandan səmərəli şəkildə istifadə etdiklərinin şahidi oluruq. Buna rəğmən həm də İsa müəllimin özünün də Zamandan nə qədər səmərəli bir şəkildə istifadə etdiyini görürük. İsa müəllim Zaman faktorunun yazıçı və şairlərin inkişafında, dünyabaxışında misilsiz bir rol olduğunu qeyd edir.

İsa Həbibbəyliyə görə, zaman və məkan faktorunun qabardılması üçün hadisə əsasdır. Hadisənin ilk yaratdığı sual isə onun harada ne vaxt baş verməsidir. Bu sualın isə məntiqi əsası odur ki, hadisənin məzmununda zaman və məkan faktoru əhəmiyyətli dərəcədə iştirak edir. Baş verənlərin mahiyyətinin qavranılması üçün onların harda və ne vaxt baş verməsi əsasdır. Odur ki, bədii əsərdə yazıçı zaman və məkan anlayışlarını dəqiq konturlarla göstərməyə de, hansısa məzmun komponentləri vasitəsi ilə oxucuda onunla bağlı təsəvvür yaratmağa çalışır. Ədəbiyyat tarixinin

larmın dialektik əlaqəsi, sintezi və vəhdəti nəzərdə tutulur. Qeyd olunan prinsiplər: azərbaycançılıq, sivilizasiya amili, ədəbi cərəyanlar və ədəbi-tarixi prosesin reallıqları Azərbaycan ictimai-mədəni fikrinin və ədəbiyyatının əsrlər boyu keçdiyi inkişaf yolunun ana xətlərini və başlıca məzmununu, əsas inkişaf istiqamətlərini müəyyən etməyə imkan yaradır. İsa müəllim "Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrleşmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri" kitabında Azərbaycan ədəbiyyatının yeni dövrleşdirmə modelini irəli sürür. Beləliklə Azərbaycan ədəbiyyatını 10 dövrə ayırır:

1. Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı: etnosdan eposadək; 2. Azərbaycan yazılı ədəbiyyatının ortaqlaşma dövrü (VII-X əsrlər); 3. İntibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (XI-XII əsrlər); 4. Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı (XIII-XVI əsrlər); 5. Erkan yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı (XVII-XVIII əsrlər); 6. Azərbaycan ədəbiyyatının maarifçi realizm dövrü (XIX əsr); 7. Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizm və romantizm epoxası (XIX əsrin doxsanıncı illərindən Azərbaycanda sovet hakimiyyətinədək); 8. Azərbaycan ədəbiyyatında sosialist realizmi dövrü (1920-1960-ci illər); 9. Milli özünüdərkə qayıdış və istiqlalçılıq mərhələsi (1960-1980-cı illər); 10. Müstəqillik dövrü çoxmetodlu Azərbaycan ədəbiyyatı (1991-ci ildən). İsa müəllim eyni zamanda azərbaycançılıq konsepsiyasını aşağıdakı prinsiplərə bölür: Azərbaycançılıq məfkurəsi, Azərbaycan xalqı, Azərbaycan dövlətçiliyi, Azərbaycan dil, milli-mənəvi dəyərlər, Azərbaycan ədəbiyyatı.

İsa müəllimin bu əsərində Azərbaycan ədəbiyyatının bütün dövrləri əks edilir. Bununla İsa müəllim Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin nəhəng tablosunu yaradır və oxucuya belli olmayan bir şey qalır. İsa müəllim "Kitabi Dədə Qorqud"dan başlayaraq müasir əsərlərə qədər qısa və konkret münasibət bildirir və bütün, ister klassik, isterse də müasir sənətkarların Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında nə qədər mühüm rol oynadıklarını ətraflı şəkildə qeyd edir.

Məlumdur ki, Məhəmməd Şahtaxtı azərbaycanlıların bir millət olaraq qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə, eyni zamanda ecdadlara söykədiyini, Azərbaycan ölkəsinin çox-xəsr qedimlərdən mövcudluğunu sübuta yetirən maarifçi-publisistlərdən ən öndə gənlərindəndir. XX əsrin əvvəllərində bezi mühər-

rirlər onunla razılaşımayıb azərbaycanlıların bir millət olaraq yenidən formalaşdığını qələmə alırdılar.

İsa Həbibbəyli Məhəmmədəğa Şahtaxtıya haqq qazandıraraq "Ədəbi tarixi yaddaş və müasirlik" kitabında bu haqda belə yazır:

"Əgər "Kəşkül" də yalnız Azərbaycan milli anlayışının mahiyyəti aydınlaşdırılırsa, Məhəmmədəğa Şahtaxtlının məqaləsində Azərbaycan ölkəsi, azərbaycanlılar, Azərbaycan dili haqqında konkret elmi mülahizələr irəli sürülmüşdür." (6,s.616)

Hamının bildiyi kimi, sovetlər dönəmi zamanı hər sahədə olduğu kimi ədəbiyyat sahəsində də müəyyən çərçivələr mövcud idi, belə ki, kimsəsin bu çərçivələrdən kənara çıxmağa haqqı yox idi. Ədəbiyyatşünas alimlər nə qədər istedadlı olsalar da, öz tədqiqat əsərlərində, monoqrafiyalarında, ədəbi tənqidlərində bezi gerçəkləri gizlətməyə məcbur idilər. Lakin Azərbaycanın suverenlik əldə etməsi ilə hər şey kökündən dəyişməyə başladı. İsa Həbibbəyli təbii ki, sovetlər dönəmi zamanında da yazıb yaradırdı. Lakin bəziləri kimi heç zaman ecdadlara xər baxmır, soyu-kökü təhqir etmir, nöinki milli-mənəvi, dini dəyərlərin üstündən xətt çəkmir, əksinə sözlü mənalarla onları əziz tutaraq zəngin bir şəkildə vurğulayırdı.

Müstəqillik isə alimin ideyalarının, ali məqsədlərinin parlamasına səbəb oldu və İsa Həbibbəyli artıq heç bir çərçivəyə sığmayan fikirlərini, düşüncələrini, tapıntılarını açıq və aydın şəkildə izhar etməyə başladı.

Qlobal tətəkkürün formalaşmağa başladığı XXI əsrin başlanğıcında İsa Həbibbəyli tərəfindən aparılan nəzəri-metodoloji araşdırmalarda yeni ədəbi-estetik baxış formalaşmış, bu sahənin aktual problemləri ilə bağlı ədəbi-nəzəri təcrübədə sanballı elmi nəticələr ümumiləşdirilmişdir. Şərq-qərb kontekstində tədqiqatların nəticələrinin öyrənilməsi, ənənə və novatorluğun vəhdəti zəminində Azərbaycan ədəbiyyatının milli və bəşəri dəyərlərinin yenidən qiymətləndirilməsi, sənətkar axtarışları, poetikası, konflikt və bədii xarakter konsepsiyası, mövzu və ideya, janr arxetektion-

kası, üslub və bədii xüsusiyyətləri və s. elmi-nəzəri ümumiləşdirmələrin obyektinə çevrilmiş və alim tərəfindən maraqlı mülahizələr irəli sürülmüşdür.

Müstəqillik dövründə yer alması psixologizmlərin sosial-tarixi, estetik və fəlsəfi qaynaqları alimin gerçək ictimai-tarixi şəraitdə gedən prosesləri dorindən duyması, dünya ədəbiyyatı ilə yaxından tanışlığı, Azərbaycan ədəbiyyatının və folklorunun mənəvi təcrübəsinin yaradıcılıqda dərkə və istifadə etməsi ilə bağlıdır.

İsa Həbibbəylinin tədqiqat əsərlərinin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərini bu şəkildə qiymətləndirmək olar: filoloji faktların zənginliyi ilə elmi ümumiləşdirmənin uğurlu, nandırıncı sintezi. Məsələ burasındadır ki, İsa müəllim, hələ elmdə ilk addımlarını atmağa başlayandan nizam-intizama, dəqiqliyə fikir vermiş, heç vaxt özündən nəse uydurmamış, daim ədəbiyyat institutlarında saxlanılan əlyazmalara istinad etmiş, bir sözlə ədəbiyyat arxivlərini öz sənətkarlıq süzgecindən keçirərək meydana çıxarmışdır.

XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi prosesində əsasən milli-estetik fikrin inkişafı əsas rol oynayırdı. Azərbaycan ədəbiyyatının bədii irsi müasir tarixi-tipoloji tədqiqat üsulunun elmi və nəzəri prinsiplərini işləmək üçün alimin qarşısında imkanlar açıq, Azərbaycanda mütərəqqi romantizm tarixi və milli fərdiliyini müqayisəli-elmi kontekstdə, klassik ədəbiyyat ilə qarşılıq ünsiyyət prosesində açmağa şərait yaradırdı. Həm də burada sosial-ideoloji amil həm ədəbi-estetik tərəqqini, həm də bədii inkişafın başlıca amili səciyyəvişində əyaniləşirdi. Çünki XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində ədəbiyyatın həyatla əlaqəsi və ictimai rol, klassik irsə münasibət, ideya-estetik meyarın dəqiq müəyyənlənməsi, poetika, üslub və sistem xüsusiyyətləri, aydın ideya cəbhəsi və estetik prinsiplər ədəbi prosesin qiymət kriteriyasının əsasında dururdu.

(Davamı var)

Yüqar ƏHMƏD,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun Mətbuat tarixi
və publisistika şöbəsinin müdiri,
filologiya elmləri doktoru, professor.